

IN MEMORIAM

Susan Sontag (1933-2004): Odlazak globalne intelektualne ikone

Vulkanski intelekt i hrabro srce

Krajem prošle godine umrla je jedna od najumnijih žena dvadesetog stoljeća – Susan Sontag. U Bosni i Hercegovini imamo dodatni razlog za tugu: Sontagova je bila s nama u danima kad nas je svijet zaboravio

Piše: Muharem Bazdulj

With your unconstraining voice
Still persuade us to rejoice;
(...)

In the deserts of the heart
Let the healing fountain start,
In the prison of his days
Teach the free man how to praise.

W.H. AUDEN

U studentskom sobičku glavnog junaka Bertoluccijevih *Sanjara*, mladog Amerikanca u Parizu, stoji knjiga *Trip to Hanoi* autorice Susan Sontag. Da, Sontagova je šezdesetih bila u Hanoju, a devedesetih u Sarajevu; uvijek je bila tamo gdje je trebalo biti. Sontagova je bila hrabra žena, no hrabrost za nju nije bila pretjerano važna (njezinim vlastitim riječima – hrabrost je moralno neutralna vrlina). Bilo joj je važno ono što i Danilu Kišu – piscu kojeg je voljela – *biti na strani progonjenih, a ne progonitelja*.

Patnja drugih ljudi

Ima neke gorke simbolike u činjenici koju je primijetila jedna njezina bosanska prevoditeljica: Susan Sontag je umrla u vrijeme nezapamćene prirodne katastrofe i skoro nezamislive ljudske kataklizme. Ona koja je pomagala drugim ljudi-

ma i riječima i djelom, ona čija posljednja knjiga (*Regarding the Pain of Others*) govori upravo o patnjama drugih ljudi i načinima kako se odnosimo spram njih, kao da nas je željela (poput svoje fonetske imenjakinje iz glasovite pjesme Leonarda Cohena) uputiti kamo da gledamo (*and she show you where to look*): ka smrti i ka patnji, a ne ka kičastim, ispraznim, lažno pompoznom *dočecima Nove godine na otvorenom*.

Vrijedilo je tu poruku čuti u Sarajevu, no nije ju se čulo. Zapad, koji smo prije desetak godina onako strasno optuživali za beščutnost, nešto je, izgleda, i naučio i makar se simbolički solidarizirao s patnjom *trećeg svijeta*, a slobodarsko Sarajevo raspucalo vatromet i platilo debele pare onom makedonskom *mačku Toši* da uveseli omladinu.

Umjesto sućuti – slaboumni re-freni i petarde pod nogama, tako je Novu 2005. godinu dočekao grad u koji je prije dvanaest godina, u najcrnje vrijeme njegove polumilenijske povijesti, došla Susan Sontag, jedna od najvećih književnica dvadesetog vijeka, napustivši njujorški glamur i luksuz svake vrste.

Susan Sontag je rođena u New Yorku šesnaestog januara 1933. godine. (U New Yorku je i umrla devedesetnaest dana uoči svog sedamdeset drugog rođendana.) Pravo ime joj je bilo Susan Rosenblatt. Otac joj je umro još dok je bila petogodišnja dje-

vojčica. Nakon nekoliko godina majka joj se preudala, a prezime njezinog novog muža ponijela je i mala Susan. Očuh se, naravno, prezivao Sontag.

New York, New York

Godine učenja Sontagove najprije su vezane za zapadnu obalu SAD-a: maturirala je u srednjoj školi North Hollywood, odmah zatim se upisala na Berkeley, a sa šesnaest godina već je na Čikaškom sveučilištu. Tamo je kao sedamnaestogodišnja studentica upoznala jedanaest godina starijeg profesora Phillipa Rieffa. Deset dana nakon što su se upoznali uslijedilo je vjenčanje, a dvije godine kasnije rađa im se sin David. Tročlana obitelj živjet će u Bostonu, a tamo će mlada majka pohađati filozofiju na Harvardu.

Ipak, brak će propasti nakon devet godina te Susan sa sedmogodišnjim sinom preseljava u rodni grad. Tamo će isprva predavati na Columbia univerzitetu, a nešto kasnije počinje objavljivati svoje znamenite eseje u kulturnom časopisu *The Partisan Review*. Tu je negdje zapravo pravi početak njezine goleme intelektualne slave.

Teme njezinih eseja bili su Albert Camus i Simone Weil, ali i Jean-Luc Godard i *The Supremes*. Danas kad svi osim najrigi-

dnijih konzervativaca priznaju umjetničke vrijednosti popularne kulture, teško se može i pojmiti svojevrsna revolucionarnost ovih eseja Sontagove. Njezina knjiga *Protiv interpretacije* bila je apsolutno kultno štivo među pametnim studentima u nepopovljivim šezdesetim.

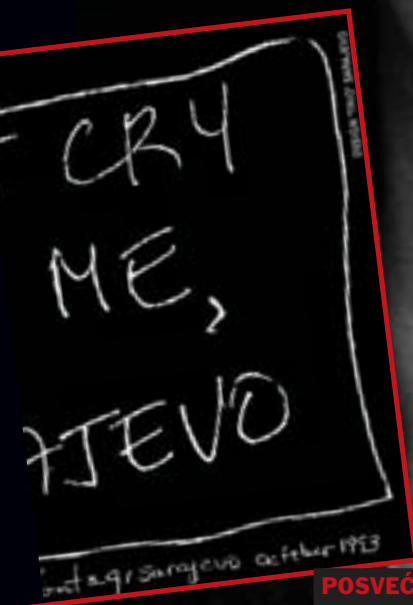
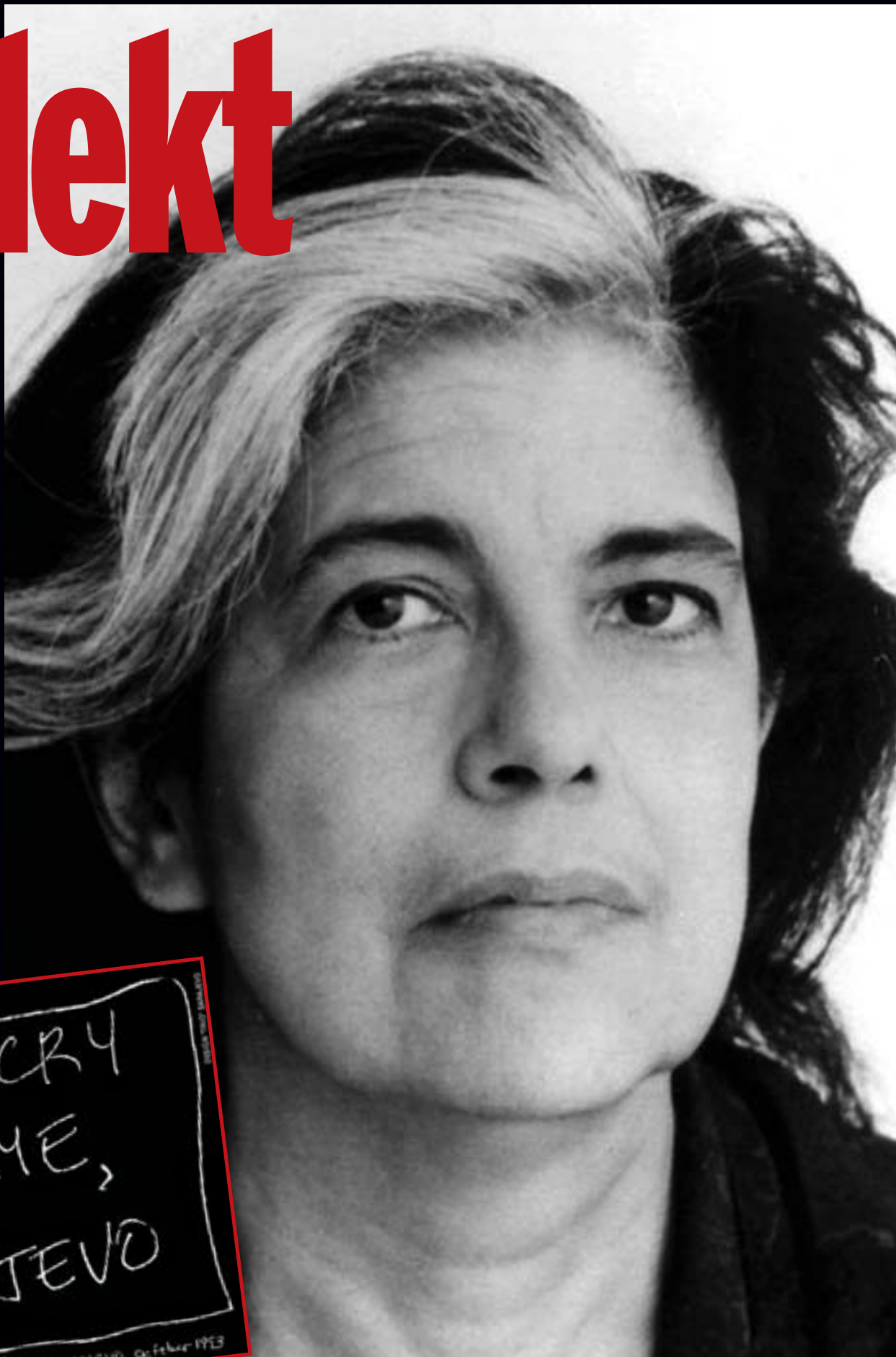
Bolest, knjige, život

Susan Sontag je u svojim knjigama pisala o najvažnijim piscima dvadesetog stoljeća: o Czesławu Miłoszu, Danilu Kišu, Milanu Kunderi, Gyorgyu Konradu, Emilu Cioranu, Eliasu Canettiju, Walteru Benjaminu. Neke od njih je ona zapravo i otkrila američkim čitateljima. U svojim političkim esejima bila je radikalna i kontrover-

Kad bi Susan Sontag mogla znati koliko njezino djelo slabo p

elekt

POSVEĆENO OPKOLJENOM SARAJEVU Zajednička razglednica Susan Sontag i Dizajn studija Trio, nastala oktobra 1993.

zna: glasovit je onaj njezin pasus u kojem bijelu rasu naziva rakom čovječanstva i kaže da Mozart, Newton i Shakespeare ne mogu iskupiti grijeha koje je zapadna civilizacija nanijela svijetu. Kasnije se ispričala: kazala je kako je tom usporedbom uvrijedila one koji boluju od raka.

I samoj Sontagovoj rak je dijagnosticiran još 1976. godine. Liječnici su prognozirali da ima tek 25 posto šansi da preživi narednih pet godina, a ona je živjela još gotovo trideset. Napisala je, među ostalim, i čuvenu knjigu *Bolest kao metafora*. Veću slavu su joj donijeli eseji i *non-fiction*, mada je ona, kažu, najviše voljela pisati priče i romane.

Napisala je četiri romana, od kojih je vjerovatno najpoznatiji (i po mnogima najbolji) onaj posljednji, *In America*, koji je posvetila "prijateljima u Sarajevu". Njezin sarajevski angažman svima nam je dobro poznat, a on ponajbolje i simbolizira posljednju deceniju dvadesetog stoljeća u životu Sontagove. Ona nikad nije bila apolitična: zalagala se za američku intervenciju na Balkanu i do smrti je ostala jedan od najoštrijih kritičara Bushove vladavine.

Nije bila sklona otkrivati svoj privatni život medijima. Poznata je, međutim, njezina dugogodišnja veza sa legendarnom fotografkinjom Annie Liebovitz. Ipak, po vlastitom priznanju, najsmisleniji odnos u njezinom životu bio je odnos sa sinom, koji je bio i jedna od ključnih osoba za njen dolazak u Sarajevo.

Sarajevo kao metafora

Skeptici su Susan Sontag zamjerali svojevrstu teatralnost, tj. tvrdili su da ona odlazi u Sarajevo radi nekakve samopromocije, u pokušaju da oživi svoje *glory days* – kako je napisala Camille Paglia. Međutim, sama činjenica da veza Sontagove i Sarajeva nije presječena završetkom opsade i dolaskom mira tu je dovoljan demanti. I nakon rata Susan Sontag je razmjerno često dolazila u Sarajevo, a između nekoliko njezinih poslijeratnih boravaka u ovom gradu kao simbolički najznačajniji nesumnjivo se nameće onaj na prelazu stoljeća i milenija.

Susan Sontag je, naime, u Sarajevu dočekala novu 2000. godinu. Došla je zajedno sa svojim sinom, uglednim novinarom i publicistom Davidom Rieffom, a tom je prilikom Senad Pećanin napravio zajednički

labo poznaju u voljenom joj Sarajevu, grohotom bi se smijala

ŽENSKI CHE GUEVARA Američka ljepota

Elisabeth Hardwick opisala je Susan Sontag kao neobično lijepu, srdačnu i jedinstveno darovitu osobu. U harizmi Sontagove nedvojbeno je ulogu igrao i njezin imidž. Markantnog lica, kose i figure – Susan Sontag je bila osoba koju je nemoguće ne primijetiti. Ako ovome pridodamo i upravo nevjerovatnu energiju, radoznalost te intelektualnu širinu, možemo makar donekle razumjeti otkud joj reputacija kakvu je imala. Sve ju je zanimalo: film, muzika, književnost, restorani, fotografija, politika. U razgovoru za *Rolling Stone* citirala je Goethea: "Cilj je znati sve."

Susan Sontag je dobila valjda sve moguće važnije književne nagrade osim Nobelove: od Nagrade Jeruzalem, preko Mirovne nagrade njemačkih knjižara do Američke nacionalne nagrade za književnost. Svjetska književna elita

joj se divila, no njezina je slava prevazilazila književnost: od reklama za *Absolut Vodka* do filmova Woodyja Allena. Postala je prava popularna ikona – skoro pa intelektualni ženski Che Guevara.

intervju sa Sontagovom i Rieffom za *Dane*. Intervju je objavljen sedmog januara 2000. godine. Naslov je glasio: *Bosna do koje nam je stalo je multietnička*. Cijeli intervju je dragocjeno svjedočanstvo o angažmanu Susan Sontag u bosanskom ratu, ali i o njezinom karakteru. U razgovoru koji će biti manje čitan nego što je to većina njezinih intervjuja ona je upravo dirljivo skromna. Gotovo da minimizira činjenicu svog dolaska u Sarajevo u jeku rata, ignorira novinarske komplimente o svojoj postavci Becketta veleći samo da joj je drago zbog toga i odmah mijenja temu, no jasno daje do znanja da je sarajevsko iskustvo jedno od ključnih iskustava njezinog života.

Sušтина značaja Sarajeva za Susan Sontag, ali i za druge njoj slične intelektualce, u ovom je razgovoru ovako formulirana: "Moram reći, vraćajući se na ono što sam rekla o mojoj odanosti Bosni od trenutka kada sam prvi put došla 1993. godine, da razlika nije bila samo u tome da su ovdje ubijani Evropljani i da je nad njima vršen genocid. Ovdje su Evropljani ustali da odbrane princip koji sam ja mogla objasniti kao princip multietničke, demokratske države. Niko nije mislio da će biti lako izgraditi je, imajući na umu da ovdje nema dobrih temelja za tako nešto i da postoji duga i kompleksna historija ovog dijela svijeta. Pretvarajmo se, naprimjer, da Bosna ne postoji, da

je Srbija napala Hrvatsku, da je Zagreb pod opsadom, da se dešavaju užasne stvari i da odem u Zagreb. Da li bih se vratila? Vjerovatno ne. Ne zato jer ne saosjećam sa Hrvatima koji su napadnuti od Srba, već zato jer Hrvatska ne stoji iza bilo kakvih principa. Ljudi su ljudi i zaslužuju da ih se brani i da imaju svoje živote. Ideja Hrvatske nije ideja koja se meni dopada. Ja nisam nacionalista i ne zanima me monoetnička država, to ne odgovara mome temperamentu. Dakle, ne radi se samo o tome da ste vi bili žrtve agresije već da je ova država ustala da odbrani jednu ideju koja je meni bila jako pozitivna, nazovimo je idejom multietničkog."

Za Susan Sontag bitan je, dakle, princip. Humanost nam nalaže da se bilo kad i bilo gdje stavimo na stranu žrtve, no kad je riječ o intelektualnom angažmanu, onda je princip u prvom planu.

Logor ili kemp

Porazno je, međutim, da su u današnjem Sarajevu i današnjoj Bosni ideja multietničnosti i principi za koje se zalagala Susan Sontag na nižim granama nego su bili u ratu. U ratu se u sarajevskim novinama nisu mogli pronaći tekstovi u kojima je nijedan holokaust, u ratnom Sarajevu je religijsko-nacionalni šovinizam bio manje prisutan, barem kad je riječ o javnom diskursu.

Nije zato ni pretjerano čudna zbu-

njenost s kojom je naša takozvana javnost dočekala vijest o smrti Sontagove. I elektronski i printani mediji pagajski variraju loše prevedene agencijske vijesti. A to neznanje o djelu žene na koju smo, kao, ponosni zadobiva često i upravo perverzne razmjere. Naslov jednog od najpoznatijih eseja Sontagove *Notes on Campu* nas je u ovih petnaestak dana od njezine smrti nebrojeno puta preveden kao *Bi-*

lješke o logoru, a nikad, čini mi se, pravilno – *Bilješke o kempu!* Niko od naših vajnih kulturnjaka ne zna očito ni o čemu je ovaj esej (ne znaju čak ni šta je to da proštiš taj – kemp!), a kamoli da ga je pročitao.

Kad bi Susan Sontag mogla znati koliko njezino djelo slabo poznaju u voljenom joj Sarajevu, grohotom bi se smijala (pa makar i da je stoput više bila ono što se također milion puta ponovilo – *revni pristaša ozbiljnosti*). Tako je to: uskogrudnost, nacionalizam, zlo i neznanje redovno idu zajedno. Susan Sontag bila je i ostala paradigma kosmopolitizma, otvorenosti, znanja i dobrote.

I nije uopće pitanje zaslužuje li Sontagova ulicu usred Sarajeva; stvar je u tome da ovaj grad i ova država budu dostojni njezine uspomene, da nastave (makar malo) simbolizirati vrijednosti za koje se ona cijelog života borila, vrijednosti koje Bosnu zapravo i čine Bosnom, vrijednosti iz *dobrih dana*. Jer *glory days*, naučio nas je pjesnik, produ brzo, tako brzo – ko kad curica trepne. Ono što ostaje jest – govorio je jedan stari Rus – nešto od dobrote, nešto od saznanja.

Nešto od onoga što je za sobom ostavila Susan Sontag. ■

Gavezova mast

Gavezova mast sadrži ekstrakt svježeg korijena gaveza. Alantoin, tanini, sluzi i alkaloidi koji se nalaze u korijenu gaveza, djeluju antiflogistički i adstringentno. Alantoin potiče rast i razmnožavanje ćelija što dovodi do obnavljanja povrijeđenog tkiva i zacjeljivanja rana. Zbog toga se gavezova mast uspješno primjenjuje u slučaju uganuća, iščašenja i prijeloma, pospješujući stvaranje novih koštanih stanica. Takođe pomaže kod neuralgijskih bolova, reumatizma i gihta. Gavezova mast nanosi se na kožu dva do tri puta na dan uz blago razmazivanje.